

## ДВА ПРОФІЛІ ОДНОГО ОБЛИЧЧЯ ЖЕРТОВНОСТІ (МІРІАМ У ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ОКСАНИ ЗАБУЖКО)

Ставлення Лесі Українки до релігії досі залишається невивченим. Воно складне й неоднозначне, заглиблює нас у філософське світовідчуття Л.П. Косач. Із об'ємного загальнокультурного пласту гуманістичної думки Лесі Українці найбільш імпонували біблійні, а також античні мотиви, де реалізується широка сюжетно-образна, ідейно-естетична палітра художнього світу письменника. Біблійна проблематика, особливо ранньохристиянські мотиви, охоплює чи не половину всієї драматургічної спадщини Лесі Українки, зорієнтованої на символічне відображення тодішньої реальної дійсності як у плані суспільно національних, так і етико-філософських її компонентів [8, с. 5].

Леся Українка звертається до біблійної тематики у своїй перекладацькій діяльності. Вона перекладала твори М. Верна – «Євангеліє» і «Біблію, або книги Старого Завіту». Не дивно, що з часом Леся Українка звертається до релігійної тематики знову, щоб написати власні твори, інтерпретувачи християнські постаті й характери: «Одержима», «Йоганна, жінка Хусова», «Руфін і Прісцилла», «На полі крові».

Якщо оминати майже легендарну історію написання «Одержимої», отримуємо могутній код української літератури, на розшифровку якого наважилася Оксана Забужко ( хоча вона, як і більшість науковців, теж вважає «Одержиму» твором-наслідком прожитої ночі, в яку помирає С.Мержинський). Глибокий біль втрати коханого викликає в уяві Лесі Українки жертвний образ Ісуса Христа в час його найгостріших страждань – терпінь у Гетсиманському саду й розп'яття. У той же час, творчість письменниці не суперечать тенденціям сучасності, драматична поема на біблійну тематику органічно вписується у контекст загальнолітературного процесу своєї доби.

О. Забужко не заперечує всього трагізму життя й кохання Лесі Українки, проте намагається подати її біографію в дещо іншому світлі. У поезії «Задзеркалля» [3; 172] Забужко подає непрожиту «біографію» Лариси Косач, нагадує про кохання, що стало легендою. Авторка переносить нас у «такий самий» Київ, де «по хіднику, освітленим плямами листя, Лариса Петрівна Косач-Мержинська котить дитячий візочок» [3, с. 172]. Леся Українка зображена відданою дружиною, яка не цікавиться нічим, окрім свого чоловіка, сім'ї, друзів, імена яких теж відомі українській літературі («Ліля з мужем і Людя Старицькі будуть пізніше – знаєш, Людіна Рона старша за нашу, а ще не ходить» [3; 173]). О. Забужко повертає нас до питання фатуму, до аксіоми, що ми наперед маємо вготоване нам життя, власні перемоги й поразки, бо й уві сні пані Мержинська марить ненаписаною «Одержимою», розуміючи, що проживає не своє життя:

Лариса Косач Мержинська

Непорушно лежить горілиць коло мужа, що вже заснув,

І гарячими, як після сліз, хоч сухими, очима –

Широко розкритими – дивиться в порожнечу [3; 173].

Одержима, на думку О. Забужко, – це і є Леся Українка, адже їй чується крик «Міріам».

Величезною кількістю алюзій і посилань на героїв Лесі Українки у творчості О. Забужко цікавиться сучасна дослідниця Ніла Зборовська. Вона вважає, що українська література через тлумачення Оксаною Забужко Лесі Українки у дослідницьких текстах «Жінка-автор у колоніальній структурі», «Une princesse lointaine: Леся Українка як культурно-інтерпретаційна проблема», а також через поезії «Ніжність», «Задзеркалля: пані Мержинська» втягується у дискурс відьомського фемінізму.

Забужко спробувала розробити власну терміносистему Лесі Українки, подати бачення її ментального коду так, як це ніхто ще не робив. «Все, чого я хотіла, – це по-справжньому уважно прочитати, для тої частини української аудиторії, яка ще не втратила культури читання, на позір загальноприступні тексти одної з найвидатніших європейських письменниць ХХ ст., котрій випало бути українкою, а тому в посмерті не дочекалася від нащадків, за ціле століття, навіть повного зібрання творів із кваліфікованими коментарями» [2, с. 610]. Таким чином виникає «Notre Dame d'Ukraine» – артефакт доби, результат інтердисциплінарного дослідження, кардинально новий погляд на Велику Хвору з одночасним перетворенням її на жінку-Орфея чи, може, жінку-Фауста. О. Забужко пояснює, що творчість Лесі Українки у феноменологічному розумінні постає як система морально-етичних цінностей, а ще в більшому теоретичному узагальненні як код; і кожна конкретно-історична епоха мусить підбирати власні шифри до витлумачення сутнісного виміру феномену. Вона розглядає аналогічні приклади зі світової літератури: Достоевський постає як надфілософський код, який прагнуть прочитати культурологи, філософи, літературні критики й теоретики, політологи, психоаналітики в університетах США, Європи, Австралії. Достоевський у російської поетеси Анни Ахматової і Достоевський у американського нобелівського лауреата Сола Беллоу – це різні шифри однієї проекції, що вийшла за рамки культурно-історичної епохи. За такі ж рамки вийшли і Блок, і Ахматова, й Ортега-і-Гассет [2].

Життя і творчість Лесі Українки – це не лише матеріал для есеїв і наукових праць О. Забужко. Вона звертається до найяскравіших образів, що виходили з-під пера Лесі Українки. На одній із конференцій вона сама зізнається, що її «Дівчатка» ведуть свій «літературний родовід» від епізоду з «Приязні» Лесі Українки [2, с. 20] – того, де Юзя випадково підслуховує, як її кохана Зоня співає з подружкою сороміцьку пісеньку. Але найбільше алюзій у поезії О. Забужко до драматичних поем Лесі Українки, особливо до «Одержимої».

Текст «Одержимої» можна вважати інтертекстуальним. Так, В. Будний, розглядаючи явище палімпсестової будови тексту, звертається до драми Лесі Українки. Він вважає, що досить змінити інтерпретанту, як зміниться концептуальне чи емоційне звучання твору. Можна трактувати конфліктну позицію Міріам із позалітературним контекстом – церковним догматизмом, а можна вписати образ Лесиної героїні в той ідеологічний контекст доби символізму і неоромантизму, що витворив довжелезну галерею безкорисливих фанатів, запеклих бунтарів-протестантів. У світлі цієї інтерпретанти монолог героїні

Месіє! коли ти пролив за мене...  
хоч краплю крові дарма... я тепер  
за тебе віддаю... життя... і кров...  
і душу... все даремне!.. не за щастя...  
не за небесне царство... ні...за любов, –

сприймається не як абстрактна декларація, а як вираз цілковитої самопосягати, палкої віри неоромантичного героя, фанатично відданого великій ідеї [1, с. 265].

Глибоко і свідомо жертвними натурами зображено обидві центральні постаті «Одержимої» – і Месію, і Міріам, хоча мотиви у кожного свої. У Міріам – моральний максималізм, скерований позитивним полюсом на Месію і частково на себе, у Месії – покликання врятувати світ [5, с. 159].

Свою героїню Леся Українка різко протиставляє всім: учням Христа, жінкам із його близького й далекого оточення, і навіть тим нещасним, яких без ліку зцілив Христос, певною мірою вона протиставляє Міріам самому Месії. Антихристиянська критика Лесі Українки близька до фемінізму, однієї з найпоширеніших тем з творчого доробку О. Забужко. Феміністичні ідеї Лесі Українки концентруються навколо питання жертви. Пізніше ця тема знайде глибше й спеціальне, уже не психологічне, як в «Одержимій», а морально-філософське обґрунтування («В катакомбах»).

Вперше в сучасному українському літературознавстві на проблему демонізації одержимих жінок-феміністок і перцепції жінки у жіночому письмі відреагував Г. Грабович у статті «Кохання з відьмами», вказавши, зокрема, на «відьмацьку» позицію О. Забужко [4; 445]. На думку Ніли Зборовської, «відьомська» солідарність, символізуючи метафізику імперського фемінізму, вестиме за собою комплекс сестровбивства, спрямований проти національної жінки. Тлумачення постаті і творчості Оксаною Забужко Лесі Українки відбувається у напрямі демонічної реконструкції: кожен драматичний сюжет Лесі Українки подається оберненим із «міфу патріархального – на повноформатножіночий» [4, с. 445].

О. Забужко поставила як головне завдання відкрити світ активних особистостей, які й повинні скласти нову спільноту, де кожна з цих особистостей неповторна. Саме їх ансамбль і створює неповторний світ не натовпу, а суспільства. Авторка, творячи в епоху постмодернізму, що передбачає зміщення центру, певну деконструкцію, головним героєм робить маргінала. Це рімейк ідеї Лесі Українки, хоч героїчна постать у творах О. Забужко не претендує на визнання, лідерство, відсутній і заклик до наслідування.

Усталені образи легендарно-міфологічного характеру можна вважати типовими, але через хронологічну трансформацію вони постають полісемантичними, і тоді вже нові умови надають своє розуміння екзистенційних основ буття людини, а тому будь-яке нововведення завжди спонукає реципієнта до протиставлення нового варіанту з початковим зразком. Цим шляхом пішла й О. Забужко. «Каменування» Міріам вона сміливо розглядає як прокляття отців церкви, а «Одержиму» називає «Євангелієм від Міріам» (авторка доводить існування руху жінок-апостолок (Марії, Текли, Юнії), дияконис, єпископес) [2, с. 91].

На думку Оксани Забужко, ХХ ст. в українській літературі починається «Одержимою» в прямому (календарному) і переносному розумінні. Це був суто екзистенціалістський бунт проти смерті, який згодом знайде розлогішу артикуляцію у книзі «Буття і ніщо» Ж.-П. Сартра та в працях мислителів Франкфуртської школи. Ми знову знаходимо близькість тем Лесі Українки і Оксани Забужко, адже «Буття та ніщо» Сартра віддзеркалюється у поезії останньої – «Самогубче дерево».

Про тяжіння Лесі Українки до екзистенційних пошуків пише Тамара Гундорова. Вона порівнює критику християнства, розгорнуту на сторінках «Одержимої» та ідею модерного антихристиянства у Ніцше. У розумінні Ніцше поняття «Син Людський» не є конкретна особа, яка належить історії, щось одиничне, єдине, але «вічна» дійсність, психологічний символ, звільнений від поняття часу. Леся Українка подає постать Месії як «сина людського», олюднюючи, навіть натуралізуючи «сина Божого», і водночас не вдається до повної ідентифікації його з реальною людиною.

У збірці О. Забужко «З нових віршів» знаходимо «Історію єресі» – алюзію до драматичної

поєми «Одержима». Поезія є плетивом інтертексту драми на ідейному, стилістичному, композиційному рівнях. Нагадаймо, що О. Забужко першою назвала Лесю Українку Великою Єретичкою [2, с. 54]. Таким чином вона вступила у дискусію з іншим науковцем – Г. Смирною, на думку якої, Леся Українка належить до провідників духовності української нації – тієї духовності, яка підтримувала християнські ідеали та жила в народі дух незалежності [7, с. 49]. Г. Смирнова не вважає Лесю Українку філософом, хоч палітра світоглядних орієнтацій Лесі Українки і не дає підстав для однозначних оцінок. Релігійні сюжети багатьох її творів – це засіб виразити своє бачення тих чи інших явищ і процесів сучасної дійсності. На думку Г. Смирнової, дослідники спадщини Лесі Українки просто «виривали» окремі цитати і приписували письменниці той чи інший підхід до релігійних явищ. Як правило, з такого дослідження поставав образ Лесі Українки як непримиренної антихристиянки.

На переконання О. Забужко, саме з «Одержимою» розпочався трагічний бунт Психеї / Лесі Українки / Міріам проти самої серцевини християнської чуттєвості – проти всепрощення на ґрунті синівського й дочірнього послуху волі Бога-Отця [2, с. 87]. «Одержима» як драма чи як літературний феномен не може не цікавити чи не притягувати через століття наші думки. О. Забужко вважає, що цей твір є не лише для Лесі Українки, а й для всієї української культури «межовою подією», яку вона умовно означає як «ніч «Одержимою» [2, с. 86].

О. Забужко й сама прагне створити аналогічну «Одержиму» – «Історію ересі», зі знайомими героями Месією і Марією, з Українчиною концепцією жертвовності, самотності Христа, невдячності Юрби. Вона розпочинає свою «Історію ересі» – інтертекстуальну щодо «Одержимою» – монологом Месії. У його одкровенні знаходимо екзистенційні мотиви самотності і пригніченості людського життя. Він скорений, проте залишається вірним своїм переконанням: «Поможи, о Боже, цей хрест нести», «Я тебе люблю. Ти є мій Господь.» Від зображення невимовної туги О. Забужко переходить до картини невігластва юрби. Натовп говорить про самопожертву Христа:

Прийде – як нагорній сніг  
Що блиском погляди сліпить,  
І кине до наших ніг  
Всі царства й народи світу! [3, с. 259].

«Нагорній сніг» є алюзією до Нагорної проповіді, виголошеної Ісусом Христом на горі Фавор перед своїми учнями. Суть християнського вчення для Забужчиної юрби – «блиск, що засліплює очі». Натовп чекає лиш форми, тоді як зміст залишається поза їх увагою:

а що розп'ятий казав –  
не писано в наших книгах [3, с. 259].

Тоді як невдячна юрба залишається бездіяльною, Марія не стоїть осторонь. Вона не лише констатує факт, подібно до Українчиної Міріам, а є палкою учасницею визволення Месії від самотності і суворой долі:

Встань! – говорю, як Ти  
Лазарю говорив.  
Я Тебе воскресу  
На всі потомні віки...  
...Я Тебе вознесу  
на найвище з небес... [3, с. 260].

Пришвидшуючи темп мовлення героїні, О. Забужко акцентує увагу на її войовничості. Міріам Лесі Українки говорить в ямбічному ритмі, у її монолозі відчутна розлогість, пригніченість, скореність долі. Після кожного слова йдуть три крапки, що змушує читача спинитись, витворити в уяві картину душевних і фізичних страждань героїні. Тому, хоч слова й загальна ідея в «Одержимій» та «Історії ересі» практично не відрізняються, картини, що постають перед читачами, абсолютно різні. В О. Забужко Марія ще сильніша, категоричніша і войовничіша.

Злами століть позначаються літературними виходами чи не найвідоміших українських письменниць – Лесі Українки та О. Забужко. Можливо, це і сприяло вибору схожої проблематики, адже для О. Забужко близька не лише релігійна тематика, а й інші аспекти творчості Лесі Українки.

Проблему вивчення творів Лесі Українки Оксана Забужко бачить у тому, що «до обов'язкового «читацького нормативу» сучасного українського інтелігента Леся Українка просто не входить» [2, с. 15]. Таким чином, О. Забужко намагається вплинути на ситуацію, що склалася, своєю есеїстикою та художніми творами.

#### Література:

1. Будний В. Порівняльне літературознавство : Підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с
2. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – 3-е вид., виправл. / Оксана Забужко – К.: Факт, 2007. – 640 с.
3. Забужко О. Друга спроба : Вибране / О. Забужко. – К. : Факт, 2005. – 320 с.
4. Зборовська Н.В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української

- літератури : Монографія / Н.В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
5. Одарченко П. Леся Українка і Шекспір / П. Одарченко // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 1. – С. 56-62.
  6. Рута О. Духовний код Лесі Українки: Роздуми навколо драматичної поеми «Одержима» / О. Рута // Київ. – 2006. – № 12. – С. 158-160.
  7. Смирнова Г. Через художні образи до філософського осмислення категорії Бога: (Релігійні сюжети у творчості Лесі Українки) / Г. Смирнова // Вісник НАН. – 2001. – № 7. – С. 48-54.
  8. Сулятицький М. Особливості трансформації загальнокультурної традиції в драматичних поемах Лесі Українки / М. Сулятицький // Дивослово. – 2000. – № 11. – С. 4-6.
  9. Хороб С. Неоромантизм Лесі Українки в контексті західноєвропейської модерної драми / С. Хороб // Українська література в загальноосвітніх школах. – 2003. – № 5. – С. 33-39.